आत्मगुणविकासनम्

विद्यार्थिनः अध्ययनेन साकम् आत्मनः गुणानां विकाशं कुर्युः । अन्यथा उत्तरकाले ते सुनागरिकाः न भवेयुः । एतदर्थं डॉ. निरञ्जनदाशेन विरचितोऽयं विषयः पुस्तकेऽस्मिन् सन्निवेशितः । कथ्यते ''गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृवंशः निरर्थकः'' इति ।

एकदा सर्वेऽपि प्राणिनः अन्ये जीवविशेषाश्च सृष्टिकर्तुः ब्रह्मणः समीपं गत्वा तम् उक्तवन्तः - ''भोः पितामह ! अस्माकम् अभियोगं शृणोतु भवान्'' इति ।

ब्रह्मा उक्तवान् - ''भवन्तः एकैकशः आगत्य निवेदयन्तु'' इति ।

आदौ गर्दभः उक्तवान् - ''हे प्रभो ! भवतः सृष्टौ पक्षपातः दृश्यते । यतः अत्र जीवानां मध्ये खाद्यखादकभावः अस्ति । अन्यच्च तेषु केचन बुद्धिमन्तः, अन्ये केचन मन्दाः इति जनाः मन्यन्ते । शृगालः बुद्धिमान् इति प्रथा अस्ति । जनाः मां बुद्धिहीनं मन्यन्ते । ते भारवहनकार्ये मां नियोजयन्ति । भवान् मां चतुरं करोतु । मम गुणान् शृगालाय ददातु'' इति ।

ततः काकः उक्तवान् - ''अहं जनानां सेवां करोमि । 'का का' कृत्वा रात्रिः समाप्ता इति जनान् प्रबोधयामि । परं मया उपकृताः अपि जनाः मद्विषये जुगुप्सन्ते, कोकिलमेव प्रशंसन्ति च । कोकिलस्य सुमधुरः स्वरः मम तु कर्कशः । अतः भवान् मम कण्ठं मधुरं, कोकिलस्य च कर्कशं करोतु'' इति ।

वुक्वुरः उक्तवाम् - ''प्रभो ! मां निकृष्टजीविनं मन्यन्ते जनाः । उच्छिष्ट-अमेध्य-भक्षणेन माम् अस्पृश्यम् अपि मन्यन्ते ते । परम् उच्छिष्टं खादन् अपि मार्जारः तैः न तिरस्क्रियते । अतः मां मार्जारं करोतु'' इति ।

ततः मण्डूकः अवदत् - ''भगवन् ! सर्वे प्राणिनः ममोपरि निर्दयम् अत्याचारं कुर्वन्ति । सर्पः विनायासं मां खादति । ततः पलायितुमपि मह्यं शक्तिः न दत्ता भवता । विज्ञानच्छात्राः अपि मां छिन्दन्ति । अतः मां बृहत्कायं करोतु'' इति ।

तत्पश्चात् विषवृक्षः अवदत् - ''मम सर्वावयवे विषं भवति । अतः मां जातमात्रं दृष्ट्वा जनाः समूलम् उत्पाटयन्ति । तुलसीं तु सर्वे पूजयन्ति । अतः मा तुलसीं करोतु'' इति ।

एवं सर्वेऽपि परगुणानां प्रशंसा कुर्वन्तः स्वगुणविषये अतृप्तिम् असहिष्णुतां च प्राकटयन् । तत् श्रुत्वा ब्रह्मा उक्तवान्- भवताम् अपेक्षां पूरयितुमहम् असमर्थः । सर्वे विष्णोः समीपं गच्छाम'' इति ।

ततः सर्वेऽपि भगवतः विष्णोः समीपं गतवन्तः; स्वकीयम् अभियोगं श्रावितवन्तश्च । सकलं वृत्तान्तं

श्रुत्वा भगवान् विष्णुः उक्तवान् - ''प्रकृतेः नियमानुसारमेव भवन्तः सर्वे सृष्टाः । तदनुसारमेव तिष्ठन्तु'' इति ।

सर्वे एकस्वरेण अवदन् - ''यदि वयं यथा इच्छामः तथा परिवर्तनं न करिष्यति तर्हि भूलोकं न गमिष्यामः एव'' इति ।

एतत् औद्धत्यपूर्णं वचनं श्रुत्वा विष्णुः- ''अस्तु, भवन्तः यथा इच्छन्ति तथा करिष्यामि । इदानीं गच्छन्तु'' इति उक्तवान् । सन्तुष्टाः ते सर्वे अपि भूलोकमागतवन्तः ।

ततः भूलोकवासिनः अनुभूतवन्तः यत् काकाः कोकिलाः इव गायन्ति । गर्दभाः शृगालाः इव शब्दायन्ते कुक्कुरेषु मार्जारगुणाः दृश्यन्ते । बृहत्कायान् मण्डूकान् दृष्ट्वा सर्पाः भीत्या पलायन्ते । तुलसीं यः स्पृशति सः कण्डूतिम् अनुभवति । निम्बवृक्षाश्च मधुरायिताः ।

ईदृशं व्यतिक्रमं दृष्ट्वा भूलोकवासिनः विस्मिताः भीताश्च अभवन् । परिवर्तनं सोढुं ते न सज्जाः । ते चिन्तितवन्तः यत् प्रलयकालः एव सन्निहितः इति । ते भगवन्तं प्रार्थितवन्तः – ''भगवन् ! एतस्याः विपदः अस्मान् रक्षतु'' इति । अन्यगुणान् प्रदर्शयतः प्राणिनः वृक्षान् सस्यानि च ते सर्वथा तिरस्कृतवन्तः एव ।

एवं लोकानाम् अनादरपात्रतां गताः विफलमनोरथाः ते सर्वे पुनः विष्णोः समीपं गत्वा निवेदितवन्तः- ''हे भगवन् ! अस्माकमपराधं क्षाम्यतु । अस्मभ्यं पूर्वगुणान् एव ददातु । वयं सृष्टेः नियमं पालयन्तः यथापूर्वं जीवामः'' इति ।

एतत् श्रुत्वा दयालुः विष्णुः उक्तवान्- ''समतारक्षणं सृष्टेः धर्मः । गुणकर्मानुसारमेव भवन्तः सर्वे सृष्टाः । अधुना भूलोकं गच्छन्तु । स्वगुणैः बलीयांसः सन्तः सृष्टिप्रक्रियायां साहाय्यम् आचरन्तु'' इति ।

सर्वेऽपि सन्तुष्टाः सन्तः भूलोकमागताः । सृष्टिप्रक्रियायाम् आत्मानं योजितवन्तश्च ।

टिप्पणी

एकदा - ଥରେ (एकस्मिन् समये) । उक्तवन्तः - କହିଲେ (अवदन्) । सृष्टौ - ସୃଷ୍ଟିରେ (सृष्टिमध्ये) । मन्दाः - ମୂର୍ଖମାନେ (मूर्खाः) । नियोजयन्ति - ନିୟୋଜିତ କରନ୍ତି (नियोजनं कुर्वन्ति) । निर्दयम् - ନିର୍ଦ୍ଦୟ (निष्ठुरम्) । छिन्दन्ति - କାଟନ୍ତି (कर्त्तनं कुर्वन्ति) । स्वकीयम् - ନିଜର (निजस्वम्) । सकलम् - ସମସ୍ତ (अखिलम्) । अनुभूतवन्तः - ଅନୁଭବକଲେ (अनुभवम् अकुर्वन्) । विस्मिताः - ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ (चकिताः) । विपदः - ବିପଦରୁ (दुःखात्) । प्राणिनः - ପ୍ରାଣୀମାନେ (जीवाः) । निवेदयन्तु - ଜଣାନ୍ତୁ (निवेदनं कुर्वन्तु) । जीवानाम् - ଜୀବମାନଙ୍କର (प्राणिनाम्) । मन्यन्ते - ମନେ କରନ୍ତି (चिन्तयन्ति) । भगवन् - ମହାଶୟ (महाशय) । विनायासम् - ସହଜରେ (अक्लेशेन) । अवयवे - ଅଙ୍ଗରେ (अङ्गे) । श्रावितवन्तः - ଶୁଣାଇଲେ (अश्रावयन्) । भूलोकम् - ପୃଥିବୀକୁ (पृथिवीम्) । बृहत्कायाम्– ବିଶାଳକାୟ (विशालकायाम्) । सोढुम् - ସହିବାକୁ (सहनं कर्त्तुम्) । क्षाम्यतु - କ୍ଷମା କରନ୍ତୁ (क्षमां करोतु) ।